

ПСИХОЛОГІЧНА СЛУЖБА ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ У ПРОФЕСІЙНОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ

С. І. Моськін, заступник директора з виховної роботи



Стаття присвячена визначенню психологічних умов розвитку особистості учнів ПТНЗ у процесі функціонування психологічної служби. Розглянуто діяльність психологічної служби та основні види у процесі професійного становлення особистості учнів професійно-технічних навчальних закладів. Розкрито зміст завдань та особливості роботи практичного психолога в системі ПТНЗ.

У підлітковому віці закладається фундамент особистості, формується її основні якості: фізичне і психічне здоров'я, культурний, етичний і інтелектуальний потенціал. Успішне становлення підлітка як особистості визначає не тільки її включення в суспільне життя, знаходження своєї ніші на ринку праці, але в цілому і прогрес розвитку суспільства в цілому. Учні професійно-технічних навчальних закладів не просто особливий соціальний пласт. Вони є пріоритетною групою, оскільки ступінь освіченості і соціалізованості, масштаби і рівень культури, їх професійне становлення та набуття майбутньої професії з урахуванням особистісного потенціалу завтра матеріалізуються в нові технології і безпеку соціального життя, в авторитет країни в світі.

Допомагати учням ПТНЗ відповідно до їх віку оволодівати засобами саморозуміння, самоприйняття і саморозвитку в контексті гуманістичної взаємодії з оточуючими людьми в умовах культурних, соціальних, економічних і екологічних реалій навколишнього світу є потребою сьогодення. Неабияку роль в цьому складному процесі відіграє психологічна служба. Як відзначав В. Г. Кремень, «...психологічна служба повинна забезпечити, щоб кожен учень дізнався про себе за допомогою психологів набагато більш, ніж він спроможний це зробити стихійно» [1]. Тому діяльність психологічної служби ПТНЗ повинна включати створення психолого-педагогічних умов, що забезпечують духовний розвиток кожного підлітка, його душевний комфорт, що лежить в основі психологічного здоров'я [2].

Отже, завданням психологічної служби є сприяння психічному, психофізичному і особистісному розвитку підлітків в процесі навчання. Конкретними завданнями психологічної служби у зв'язку з цим є наступні:

- реалізація в роботі з учнями можливостей, резервів розвитку підліткового віку;

- розвиток індивідуальних особливостей підлітків їх інтересів, здібностей, відчуттів, стосунків, захоплень, життєвих планів і т.д.;
- створення сприятливого для розвитку особистості учня психологічного клімату в навчальному закладі, який визначається першочергово;
- організацією продуктивного спілкування підлітків з дорослими людьми і однолітками;
- надання своєчасної психологічної допомоги і підтримки як підліткам, так і їх батькам, педагогам, майстрам.

Як відомо, існують два основні напрями діяльності в психологічній службі — актуальний і перспективний. Розглянемо їх детальніше. Актуальний напрям орієнтований на вирішення злободенних проблем, пов'язаних з тими чи іншими труднощами у вихованні і навчанні підлітків, відхиленнями в їх поведінці, спілкуванні, формуванні особистості. Перспективний напрям націлений на розвиток індивідуальності підлітка. Нагадаємо, що «індивідуальність — це психологічна неповторність окремої, одиничної людини, узятої в цілому, у всіх її властивостях і відносинах» [3]. Цей напрям реалізує теоретичне положення про багатство можливостей розвитку особистості кожного підлітка. У центрі професійної уваги психолога знаходяться психологічні умови розвитку здібностей всіх і кожного. Звичайно, рівень розвитку і змістовна специфіка здібностей у підлітків будуть різними, як і завдання, які вирішує психолог спільно з педагогами і батьками стосовно кожного підлітка. Ці два напрями нерозривно пов'язані між собою: психолог, вирішуючи перспективні завдання, повсякденно надає конкретну допомогу потребуючим її підліткам, педагогам, майстрам, батькам.

Отже, головна мета психологічної служби ПТНЗ пов'язана, перш за все, з повноцінним психічним і особистісним розвитком кожного підлітка у процесі професійного становлення учнів і опанування ними майбутньою професією. Основними видами діяльності психологічної служби є психологічна освіта, психологічна профілактика, психологічне консультування, психологічна діагностика, корекція тощо. Слід зазначити, що на жаль майстри, викладачі, що мають великий педагогічний стаж в профтехосвіті, часом мають в своєму розпорядженні надмірно бідні і одноманітні відомості про психологічні особливості підлітків. Основний сенс психологічної освіти полягає в тому, щоб знайомити членів педагогічного колективу і батьків з основними закономірностями і умовами сприятливого психічного розвитку підлітка; популяризувати і роз'яснювати результати новітніх психологічних досліджень; формувати потребу в психологічних знаннях, бажання використовувати їх в роботі з підлітками або на користь розвитку власної особистості; знайомити учнів з основами самопізнання, самовиховання. Форми психологічної освіти можуть бути найрізноманітнішими: лекції, бесіди, семінари, педради, виставки, підборка літератури тощо. Важливо, щоб ця робота не проходила на абстрактно-теоретичному рівні, а мала предметом свого обговорення конкретні проблеми навчального закладу, даного контингенту учнів, тобто наочно показували б, що психологічні знання

безпосередньо пов'язані з рішенням конкретних проблем навчання і виховання учнів.

Психологічна профілактика припускає:

- відповідальність за дотримання в навчальному професійному закладі психологічних умов, необхідних для повноцінного психічного розвитку і формування особистості учнів від підлітковості до ранньої юності;
- своєчасне виявлення таких особливостей підлітка, які можуть привести до певних складностей, відхилень в його інтелектуальному і емоційному розвитку, в його поведінці і відносинах;
- попередження можливих відхилень в зв'язку з переходом підлітка на наступний віковий рівень.

Профілактична робота може проводитися як з окремими учнями чи з навчальними групами, так і з членами педагогічного колективу, які впливають на світосприйняття і розвиток підлітків. Основна її складність полягає перш за все в психологічній невідповідності педагогічного колективу і батьків до розуміння її необхідності. Психологічна служба не зможе приносити відчутну користь педагогічному колективу, ґрунтуючись на вирішенні сьогоденних проблем майстрів або викладачів. Вона повинна прогнозувати можливість появи цих проблем і проводити профілактичну роботу для того, щоб вони не виникали. У процесі психопрофілактичної роботи психолог розробляє і здійснює розвиваючі програми для учнів різного віку, що вчать, з урахуванням завдань кожного вікового етапу. Програми здійснюються в навчально-професійній і виховній роботі з учнями, майстрами, викладачами і батьками. Найголовніше — дати можливість учням спробувати себе в різних областях знань і практичної діяльності для визначення і розвитку своїх інтересів, схильностей, здібностей.

У складному комплексі умов, що формують особистість, звичайно виділяють два основні чинники — сім'ю і навчальний заклад. Первинна спрямованість інтересів виникає, звичайно, в неповторному спілкуванні підлітка з батьками і однолітками, потім з вчителями. Але філософ І. О. Овчинников звертає увагу на один, мабуть, ледве вловимий чинник — епоху, в якій народилася і розвивається людина: «Особливості культури даного часу, неповторні форми інтелектуального життя, найяскравіше виражені переваги і тенденції несуть в собі необмежені можливості впливу на людину протягом всього його життя, і особливо в ранньому віці. Від індивідуальної долі особистості залежить, до якої саме сфери необмежених переваг епохи вона торкнеться». Тому необхідно розширити сфери пізнання і діяльності кожного учня, дати кожному відчутти на собі «дії культури даного часу» [4]. Саме це і повинне лягти в основу розвиваючих програм, розрахованих на учнів даного віку.

Найважливішою стороною психопрофілактики є забезпечення психологічних умов професійного становлення особистості учнів ПТНЗ в процесі навчання і виховання. Як свідчать наслідки пілотажного дослідження, яке здійснено у Криворізькому міжрегіональному центрі перепідготовки звільнених у запас військовослужбовців, більшість учнів ПТНЗ відчують навчальні переважання, зумовлені перш за все психологічними причинами: недостатньо сформовані інтелектуальні і навчальні уміння і навички, відсутня позитивна навчальна і професійна мотивація, не розвинена пізнавальна активність, у багатьох виявляється неадекватна самооцінка, що зумовлює невпевненість в своїх силах, підвищену тривожність, агресію і ін. Скоригувати всі ці небажані явища в позитивну сторону можливо лише тоді, коли з моменту вступу до професійно-технічного закладу дотримуватимуться певні умови.

А саме, на первинному етапі зі всіма абітурієнтами необхідно проводити співбесіди і тестування для визначення уявлень про вибрану ними професію і наявність творчих здібностей, що допоможе педагогічному колективу створити необхідні психологічні умови для адаптації учнів до нових умов навчального закладу. Психологу необхідно тримати в центрі своєї уваги перехідні періоди, критичні точки розвитку учнів з 1 курсу по 3 курс. Саме на них повинна бути спрямована основна діяльність з психологічної профілактики. Причому дуже важливо повернути до рішення цих проблем і, головне, до їх попередження, педагогічний колектив навчального закладу і батьків учнів.

Одним з перспективних методів, який може бути використаний у процесі підготовки учнів ПТНЗ щодо ефективного опанування майбутньою сферою діяльності, є психолого-педагогічний консиліум, або так звані малі педради із залученням викладачів, майстрів, інших членів педагогічного колективу, які мають безпосереднє відношення до даної навчальної групи.

Завдання психолога в консиліумі — допомогти педагогам правильно оцінити інтелектуальний розвиток учня, основні якості його особистості, показати складність і неоднозначність прояву його поведінки, стосунків, розкрити проблеми самооцінки, мотивації, особливостей пізнавальних та інших інтересів, емоційного настрою, а головне — забезпечити підхід до учня з оптимістичною гіпотезою щодо перспектив його подальшого розвитку і намітити реальну програму роботи з ним (навіть якщо ця робота буде пов'язана із значними труднощами, з необхідністю спеціальних зусиль майстрів і викладачів). Психолого-педагогічний консиліум допомагає уникнути суб'єктивізму в оцінці можливостей окремих підлітків, дозволяє об'єктивно їх зрозуміти і побудувати сумісну програму дій, спрямовану на розвиток певних якостей або на усунення виявлених проблем і недоліків.

Не менш важливою ланкою у функціонуванні психологічної служби ПТНЗ є консультативна діяльність. Безумовно, це істотний напрям роботи практичного психолога. Психолог навчального закладу знаходиться безпосередньо

усередині того соціального організму, де зароджуються, існують, розвиваються як позитивні, так і, негативні сторони взаємостосунків педагогів і учнів, ті або інші їх якості, успіхи і невдачі і т.д. Він бачить кожного підлітка або дорослого не самого по собі, а в складній системі міжособистісної взаємодії і здійснює консультування в єдності з іншими видами роботи і аналізуючи ситуацію в цілому. Консультації проводяться для майстрів, викладачів, адміністрації навчального закладу, учнів, батьків; вони можуть бути індивідуальними або груповими. Узагальнення досвіду психологів освіти показало, що педагоги найчастіше звертаються до психолога з наступних приводів: труднощі в засвоєнні програми навчання; небажання, невміння підлітка вчитися; емоційні, особистісні порушення; конфліктні відносини з іншими підлітками; неефективність власних педагогічних дій; професійних умінь учнів; можливості виявлення і розвитку інтересів, здібностей і схильностей учнів.

Основні проблеми, з якими звертаються до психолога батьки: відсутність у дітей інтересу до навчання, погана пам'ять, підвищена неухважність, неорганізованість, несамостійність, агресивність, невірноваженість; відносини в сім'ї.

До психолога звертаються і самі учні, головним чином з питань своїх взаємовідносин з дорослими і однолітками, самовиховання, професійного і особистісного самовизначення, культури поведінки і т.д. У безпосередньому контакті з учнями психолог працює над вирішенням проблем, які виникають у процесі оволодіння майбутньою професією. Отже, психологічне значення консультації це, мабуть, головне, полягає в тому, щоб допомогти учневі ПТНЗ самому вирішити виниклу проблему. Тільки таким чином він зможе накопичувати досвід вирішення подібних проблем і в майбутньому. Проте завжди центральним моментом консультування є процес взаємодії психолога і консультованого, встановлення довірчих взаємостосунків між ними. Дуже часто, як показує практика, у випадку, якщо психолог намагається засипати порадами консультованого — в результаті обидва виявляються незадоволеними консультацією. І це не дивлячись на те, що ті, хто прийшов на консультацію в більшості випадків хочуть, щоб психолог забезпечив їм швидке розв'язання проблеми, дав відповідь, пораду і, головне, підтвердив їх власне сприйняття ситуації. Сказане особливо часто стосується майстрів і викладачів. Психолог повинен допомогти консультованому стати активною особистістю в процесі консультування.

У компетенцію діяльності психолога в системі освіти входить виявлення особливостей психологічного розвитку підлітка, сформованості певних психологічних новоутворень, відповідність рівня умінь, знань, навиків, особистісних і міжособистісних особливостей віковим орієнтирам, вимогам суспільства та ін. Тому саме психодіагностика, як діяльність по виявленню психологічних причин проблем, труднощів в навчанні і вихованні, професійному становленні окремих учнів, особливостей розвитку їх інтересів, здібностей, практичних умінь, сформованості особистісних утворень повинна знаходитися в центрі уваги

психологічної служби профтехучилища. Психодіагностика в системі психологічної служби ПТНЗ має свої принципові особливості. Її завдання — відповісти на конкретне питання, встановити причину певного психологічного явища. При цьому діагностика причин не самоціль для практичного психолога, вона завжди підпорядкована головному завданню — розробці рекомендацій по розвитку тих або інших здібностей підлітка, подоланню труднощів у процесі його професійного становлення та набуття тих професійних якостей, які в майбутньому визначатимуть успішність його трудової діяльності та конкурентоспроможність на ринку праці.

Основою практичної психологічної діагностики служить цілісне вивчення особистості підлітка в її взаємодії з навколишнім середовищем, стверджував Л. С. Виготський. Він попереджав, що «ми ніколи не зрозуміємо до кінця людську особистість, якщо розглядатимемо її статично, як суму проявів, вчинків і т.п., без єдиного життєвого плану цієї особистості, її лейтмотиву, що перетворює історію життя людини з ряду незв'язних і розрізнених епізодів в зв'язаний, єдиний біографічний процес. Всякий розвиток в теперішньому базується на минулому розвитку і має перспективу розвитку в майбутньому» [5].

Науковий аналіз проблем і узагальнення досвіду роботи практичних психологів показує, що в рамках психологічної служби освіти не може йтися окремо про корекцію або розвиток. Тут повинен існувати діагностично-корекційний, діагностично-виховний (або розвиваючий) напрям як єдиний за своєю суттю напрям роботи [6].

Психолог не просто ставить діагноз і розробляє програму подальшого розвитку тих або інших сторін у професійному становленні особистості, здібностей учня, але і стежить за виконанням даних їм рекомендацій і значною мірою сам здійснює частину коректувальної, виховної (розвиваючої) роботи. У діагностиці необхідне уміння виділити психологічну проблему, правильно поставити питання, отримати потрібну інформацію від педагогів, батьків, підлітків, проаналізувати цю інформацію і сформулювати висновок, що має спрямованість на аналіз конкретного, одиничного випадку.

Таким чином діагностично-корекційна діяльність в навчальному закладі повинна здійснюватися в наступній послідовності:

- вивчення практичного запиту і формулювання психологічної проблеми;
- висунення гіпотез про причини явищ, що спостерігаються;
- вибір методу дослідження і використання методу;
- формулювання психологічного діагнозу, який повинен обов'язково містити і прогноз подальшого розвитку підлітка, причому прогноз ніби в двох напрямках: за умови, що з підлітком буде своєчасно проведена необхідна робота та за умови, що така робота з ним своєчасно проведена не буде;
- розробка рекомендацій, програми психокоректувальної або розвиваючої роботи з учнями;

- здійснення цієї програми, контроль за її виконанням.

Поза сумнівом, ця схема не є жорсткою по суті, проте вона можлива для практичного застосування залежно від типу навчального закладу освіти.

Отже, психологічну службу можна розглядати як своєрідне поле взаємодії практичного психолога з підлітками, їх майстрами, викладачами, викладачами і батьками, в центрі якого знаходяться інтереси підлітка як особистості, що формується. Ефективність функціонування психологічної служби в ПТНЗ досягається лише тоді, коли психолог і педагог (викладач, майстер), з одного боку, стають одностайними, а з іншою — чітко розрізняють свої функції і можливості: педагог не підміняє психолога, психолог — педагога. Вони можуть успішно співробітничати лише за умови чіткого виконання своїх функціональних обов'язків і довіри один до одного. Тобто, психологу в професійно-технічному навчальному закладі слід тісно співпрацювати з майстрами, викладачами; без такої взаємодії не буде ніякої значної користі від роботи, яким би професійним він не був.

Безумовно, успішне вирішення складних завдань навчання і виховання учнів ПТНЗ у процесі їх професійного становлення в значній мірі залежить від діяльності всього педагогічного колективу навчального закладу, від кожного педагога, його професійної майстерності, ерудиції, культури. Опора на досвід майстрів і викладачів, які протягом довгого часу постійно, спілкуються з учнями, спостерігають їх в різноманітних ситуаціях, необхідна в роботі практичного психолога. Він, крім того, здійснює синтез педагогічного досвіду з даними психологічної науки. Взаємодоповненість позицій психолога і педагога в підході до підлітка, їх тісну співпрацю на всіх стадіях роботи і з окремими учнями, і з навчальними групами слід розглядати як необхідну умову забезпечення роботи психологічної служби ПТНЗ у професійному становленні майбутніх конкурентоспроможних фахівців.

Література:

1. Кремень В. Г. Актуальні проблеми сучасної освіти та виховання учнівської молоді // Практична психологія та соціальна робота. — 2000. — №5. — 3 с.
2. Про особливості діяльності психологічної служби системи освіти України в 2002-2003 навчальному році: Методичні рекомендації Міністерства освіти і науки України: Лист 8.08.2002, №1/9-365.
3. Ананьев Б. Г. Избранные психологические труды: В 2-х т. Т.1.-М., 1980.— 230 с.
4. Дубровина И. В. Психологическая служба образования // Психологическая наука и образование. — 2001. — №2. — С. 83-93.

5. Выготский Л. С. Собрание сочинений: в 6 т. — М., 1984. — Т. 4. —С. 432-433.

6. Основи практичної психології / Підручник. — К.: Либідь, 1999. —С. 357, 469, 476.

© Стаття опублікована у збірнику наукових праць інституту педагогіки і психології професійної освіти АПН України «Педагогічний процес: теорія і практика», м. Київ, випуск 2, 2006 рік.